

Selmebánya bányászatának kezdeteiről

DR. IZSÓ ISTVÁN okl. bányamérnök

Selmebánya a történelmi Magyarország területén folytatott nemesércbányászat leghíresebb színhelye. Bár korunk történészei meglehetősen visszafogottan nyilvánítnak meg abban a kérdésben, hogy a város területén és környékén mikor kezdődhetett az ércek kitermelése, a legendák ennek idejét igen régi korba helyezik. Az alábbiakban megpróbálom összefoglalni mindazokat az adatokat, amelyeket a város eredetére és bányászatának kezdeteire vonatkozóan régi és újabb szerzők munkáiból össze tudtam gyűjteni.

Bevezetésképpen néhány adat Selmebánya városáról

Selmebánya városa egy üstszerű katlanban fekszik, amely a 16,5-17 millió évvel ezelőtt működött ún. selmeci ösvulkán beomlott kráterének maradványa. A várost körülölelő Selmeci-érchegység több régi vulkáni kúpból áll. Selmebányától délre található a Szitnya (1009 m), Bakabánya felé (délnyugati irányban) a Zsdjár (856 m), Vihnye felé (északnyugati irányban) a Tanád (938 m) és a Paradicsom-hegy (936 m), Bélabánya felé (északkeleti irányban) a Sobó-hegy (888 m) és mellette a Kaltenberg-hegy (876 m). A Tanád és a Paradicsom-hegy előterében a városhoz tartozó három kisebb hegy – Glanzenberg vagy Óhegy (795 m), Hybalka és a Kálvária-hegy (726 m) található. A hegységet sugárirányban nagyobb völgyek tagolják: dél felé a Szikencei-, nyugati irányban a Rihnyavai-, Hodrusi- és Vihnyi-, észak felé a Szklenói-, míg délkelet felé a Selmeci-völgy. A völgyekben futó patakok közül a Rihnyavai-patak, a Vihnye-patak, a Lenge-patak és a Kecskés-patak a Garamba, a város területén eredő Selmec-patak pedig az Ipolyba ömlik.

A Selmebánya tágabb környékét képező mintegy 100 km²-nyi területen a bányászat több mint 120 telért tárt fel, melyek vastagsága jellemzően 1,2-14 m között változott. Egyes telérek hosszúsága eléri a 10 km hosszúságot is.¹

Régészeti feltárások igazolták, hogy Selmebánya környéke már a neolitikumtól kezdve szórányosan lakott volt. A település legrégebbi magva a Glanzenberg-hegy oldalában alakult ki. Ezt a területet még ma is óvárosnak (Altstadt, Staré mesto) nevezik. Innen költözött le azután fokozatosan a város a tatárjárás után a mai helyére.

A fennmaradt okleveles forrásokból tudjuk, hogy

Selmebányát kezdetben „Bana” (egyes oklevelekben Vana) néven nevezték, és csak a tatárjárást követően letelepedett újabb telepések adták a városnak a német Schemnitz nevet, melyből azután magyar elnevezése is kialakult. A város különböző oklevelekből származó elnevezéseinek időrendi változását az alábbi adatok szemléltetik²:

1156.	Terra Banensium (azaz a Bana-iak földje)
1217.	Bana
1255.	Schebnyzbana
1270. (előtt)	Schebnitz
1275.	Schemnitz
1284.	Sebnechbanya
1290.	Selmezbanya
1305.	Schebnitzbana
1361.	Sebnichbanya
1405.	Schebnicia
1429.	Sebnich
1439.	Schebnicien
1447.	Schebnicz
1464.	Schebniczia
1470.	Schemnic
1500.	Scebnicien

Selmebánya eredetmondája

Selmebánya eredetmondája közismert: a történetet Litschauer Lajos, a Selmeci Akadémia neves professzora a következőképpen mesélte el³:

„Egyes erek fölfedezése ... állítólag úgy történt, hogy valami Sebenitz nevű pásztor, midőn nyáját legeltette, két gyíkot látott egy sziklaüregből kijönni; a gyíkok teste ércporral volt ellepve és csillogott, így a pásztor a sziklának fémtartalmára figyelmessé tették. Ennek tulajdonítják, hogy Selmebánya címerében két gyík alakja van megörökítve. Nevét pedig a pásztor

¹ Forrás: Repiszky Tamás: Bányarégészet a Felföldön. Kutatási terv és előtanulmány. In: Korkecs Zsuzsa (szerk.): Kutatások Pest megyében (Szentendre, 1999. 7-18. p.).

² A megnevezéseket az első kivételével Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt (Budapest, 1971. 74-76. p.) c. művéből vettem, aki ott az okleveles forrásokat is megnevezi. A legkorábbi megnevezés Knauz Ferdinánd: Monumenta ecclesiae Strigoniensis c. oklevélgyűjteményéből származik (Esztergom, 1863. I. köt. 79. sz. 109-110 p.).

³ Litschauer Lajos: Bányászat, In: Hont vármegye és Selmebánya 156. p. (Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Magyarország monografiája, 1906.)

nevétől kapta a város, a melyből későbbben Schemnitz, a mostani Selmezbánya keletkezett.”

Litschauer Lajos ezt a legendát egy régi kéziratba foglalt dátummal is összefüggésbe hozta:

„A selmezbányai bányaigazgatóság irattárában őrzött egyik legrégebbi írás, amely 1774. évből való és melynek szerzője megnevezve nincsen, azt vitatja, hogy régi iratok tanúsága szerint a selmezbányai bányászat már Kr. e. 745-ben indult meg.”

Litschauer Lajos más feljegyzéseiből⁴ azonban azt is tudjuk, hogy létezett egy másik, a Kr. u. 745. esztendő történéseiről szóló, névtelen, kelet nélküli, „Verschiedene Bergwürdigkeiten von den niederungarischen Bergstädten” címet viselő kézirat is, melynek szövegének magyar fordítását is feljegyezte:

„Selmezbánya fönt a hegyen épült. A város alapításához egy Schmeitz nevű marhapásztor adja meg a kezdeményező lökést, aki nyájának őrzése közben egészen véletlenül egy aranyérc-eret fedez fel, azt megvizsgálja s a bányamívelést megkezdte. A város nevét a pásztor után vette.”

Végül ismerünk egy harmadik kéziratot is: Bél Mátyás ugyanis nagyszabású művében⁵ idézte egy ugyancsak német nyelvű irat szövegét, amely Tóth Péter fordításában⁶ a következő:

„Ami pedig a város keletkezését és az először felfedezett fémeket – melyek okot szolgáltatnak a város megalapítására – illeti, a helybéli selmeci feljegyzések igen régi időkre teszik azt: tudniillik a dionysosi korszak 745. esztendőjére. Így szólnak ugyanis ezek a feljegyzések: „Alt-Schemnitz war Anno DCCXLV. erbaut, Cremnitz anno DCCLXX., Neusohl anno MCCCXLV. Ist also die Stadt Schemnitz, die älteste Berg-Stadt, und zwar älter als Cremnitz, XXV. Jahr, als Neusohl, DC Jahr.” Ezt magyarra így fordítjuk: „A régi Selmece a 745. esztendőben alapították, Körmöcöt a 770. esztendőben, Besztercebányát pedig az 1345. évben. A bányavárosok közül tehát Selmece a legrégebbi, Körmöcbányánál 25, Besztercebányánál pedig 600 évvel idősebb”.

A Bél Mátyás által közreadott és értelemszerűen 1742 (azaz könyvének megjelenése) előtt lejegyzett német nyelvű szöveg nyilvánvalóan a Krisztus születése utáni időszakról szól, mert csak ebben az esetben

értelmezhető az idézett szöveg második mondatában írt évszám-különbségek⁷.

Három kézitról is van tehát adatunk, de egyikről sem tudjuk, hogy ezek a kéziratok ma is megtalálható-e valamelyik levéltárban. Úgy vélem azonban, hogy azok korábbi létezését ettől még nem vonhatjuk kétségbe. Megjegyzem, hogy pl. az 1774-re datált iratról jó évszázaddal később Martiny István is megemlékezett⁸, bár arra az ellentmondásra is rögtön felhívta a figyelmet, hogy a selmeci bányászat történetének két legalaposabb ismertetője – Lipold Márk Vince és Péch Antal – erről az iratról egyáltalán nem tettek említést⁹. A Bél Mátyás által leírtak szintén arra utalnak, hogy az idézett kéziratot Selmezbányán megmutatták neki és ott jegyezhetette fel annak szövegét is, tehát ez a dokumentum is létezett. A harmadik idézett kézirat szövegét viszont csak Litschauer feljegyzéséből ismerjük, és arra vonatkozóan sem rendelkezünk semmilyen információval, hogy Ő honnan szerzett arról tudomást.

A kéziratok kapcsán óhatatlanul felmerül egy másik kérdés is, hogy melyik dátum köthető Selmezbánya legendák szerinti alapításához, a Krisztus születése előtti vagy utáni 745-ös év?

Erre választ keresve, megpróbáltam felkutatni mindazokat a régi könyveket, amelyek Selmezbánya vonatkozásában ezeket a dátumokat említik vagy ezzel kapcsolatban bármilyen konkrét utalást tesznek.

Megleپő eredményre jutottam: egyrészt egészen a 16. század közepéig kellett visszautaznom az időben, másrészt megállapítottam, hogy a legkorábban kiadott források nem magyarországi, hanem külföldi szerzők, külföldön megjelent művei. Két Szászországban élő és tevékenykedő neves személyről van szó, akik ráadásul kortársak is voltak: egyikük Georgius Agricola, a bányászati tudománytörténet legismertebb személyisége, a másik pedig Petrus Albinus, a szász történetírás „atyja”.

Agricola két könyvében is¹⁰ leírja, hogy „Selmezbányán és Körmöcbányán az ottani közös ezüst- és aranybányászat már 800 éves...”¹¹. Ha e kötetek megjelenésének éveiből 800 évet visszaszámolunk, akkor a 8. század közepét, azaz hozzávetőlegesen az említett 745. évet kapjuk eredményül.

Tudjuk, hogy Agricola jól értesült volt a magyaror-

⁴ Forrás: Jakóby László: A „bányamívelés” története évszámokban: Litschauer Lajos hagyatéka (Bányászati Lapok, 1953. 4. sz. 219. p.)

⁵ Notitiae Hungariae Novae historico geographica ... (IV. kötet 567. p., Viennae, 1742.)

⁶ Bányavárosok a legkiválóbb királyok uralkodása alatt: Selmezbánya Bél Mátyás leírásában 26. p. (Sopron, 2006.)

⁷ Megjegyzendő, hogy a szöveg tévesen közli Besztercebánya alapításának évét, ugyanis IV. Béla e kiváltságlevele 1255-ben kelt. Besztercebányára vonatkozóan nem ismerem 1345-ből származó oklevelet. Ez a tévedés azonban nem befolyásolja Bél Mátyás Selmezbányával kapcsolatos megállapításait.

⁸ Martiny István: Selmezbánya vidékének bányászata és a m. kir. felső biber-tároi bányadalom művelési viszonyainak ismertetése 390. p. In: Bányászati és Kohászati Lapok (1899. 19-23. sz. 349-351, 365-369, 389-393, 413-416, 435-439 p.)

⁹ A selmeci bányászatot bemutató első nagyobb szabású tanulmányt Lipold Márk Vince adta közre 1867-ben „Der Bergbau von Schemnitz in Ungarn” címmel a Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt 17. kötetében (317-460 p.), illetve különnyomatban. Péch Antal pedig a bányakerület átfogó bányászati monográfiájának szerzője: Alsómagyarország bányaművelésének története (I. kötet – 1884., II. kötet – 1887., III/1-3. kötetek – 1967. Szerk.: Kosáry Domokos), A selmeci bányavállalatok története (I. kötet – 1884., II. kötet – 1967. Szerk.: Kosáry Domokos).

¹⁰ De re metallica, Liber Primus (Basileae, 1556. 3. p.) és De ortu et causis subterraneorum libri V. De veteribus et novis metallis (Basileae, 1558. 393. p.)

¹¹ Becht Rezső fordítása: A bányászatról és a kohászatról (Budapest 1984. I. könyv 39. p.)

szági ércbányászatot illetően, értesüléseit Dernschwam Jánostól, a Thurzó-Fugger vállalkozás magyarországi vezetőjétől vagy barátjától, a magyar származású Rorbacher Kálmántól szerezhetette, de informátorai lehetnek a bolognai egyetemen tanuló magyar diákok is, ott-tartózkodása idején.

Petrus Albinus jó három évtizeddel később megjelent híres bányásztörténetében¹² először Agricolára hivatkozik: „a *De re Metallica I. könyvében azt írja, hogy a körmöci és selmeci arany- és ezüstbányák 800 évesek, ismeretesek lakosainak nagyon régi kiváltságai Krisztus után 750-ből...*”.

A könyv másik fejezetében azonban ennél tovább lép, a középkori ércbányászat első helyszíneiről ugyanis a következő kronológiát olvashatjuk nála:

„745. *Selmecbánya Magyarországon / határos Németországgal.*

770. *Körmöcbánya Magyarországon.*

795. *Zólyom Magyarországon.*”

majd mintegy két évszázad kihagyást követően:

„970. *Goslar a Harz-hegységben / nem különben Sibeln Meissenben.*”

Albinus tehát nem csak egyszerűen átvette Agricola közlését, hanem konkrét adatokat is közölt Selmecbánya (745.), Körmöcbánya (770.) és Zólyom (795.) eredetének évéről. Ő, mint a Wittenbergi Egyetem professzora ugyancsak rendelkezett magyarországi kapcsolatokkal, hiszen kezei alatt több selmeci származású diák is tanulhatott¹³.

Albinusnál találjuk meg tehát a 745. év, mégpedig a Kr. u. 745. év első konkrét említését. Azt is láthatjuk, hogy a Bél Mátyás által leírtak teljes mértékben összecsengenek Agricola és Albinus közel két évszázaddal korábbi közléseivel.

A londoni Royal Society által elsősorban a hírneves magyar ércbányászat megismerése céljából 1669-70-ben hazánkba küldött Edward Brown kötetében¹⁴ a

következőket olvashatjuk: „*A körmöczi aranybányákat már 950 év óta ássák*”. Ugyanezt az adatot találjuk Eberhard Werner Happel művében is¹⁵, melyben Körmöcbányáról azt olvashatjuk, hogy „*itt található a hét bányaváros leggazdagabb és legrégebbi aranybányája, amelyet több mint 950 éve művelnek...*”. Utóbbi két mű megjelenésének évéből 950 évet levonva hozzávetőlegesen ismét megkapjuk a 745-ös dátumot.

A következő munka, amelyben megtaláltam a 745. év említését, Michael Bombardi 1718-ban megjelent műve¹⁶. Ebben Selmecbánya leírása során először olvashatjuk nyomtatásban a „*Sebeniz*” nevű pásztor már ismertett történetét, Bombardi azonban mindezt Kr. e. 744-re („A. C. DCCXLIV.”), azaz Litschauer Lajoshoz hasonlóan az ókorba datálta. Nem tudhatjuk, hogy a tudós jezsuita¹⁷ mire alapozhatta ezt az állítását, de esetében is azt feltételezhetjük, hogy valamelyik selmeci származású tanítványa elmondására támaszkodhatott.

Az ezt követően megjelent művek¹⁸ már kivétel nélkül a Kr. u. 745. évszámot, vagy a 8. századi eredetet közölték, illetve erre az időszakra visszazámítható adatot adtak meg, így nem tévedhetek nagyot azzal a következtetéssel, hogy Bombardi volt az, aki először – nyilván tévedésből – datálta Selmecbánya keletkezését a Kr. e. 744. évre, és valószínűleg tőle vette át ezt a téves dátumot később Litschauer Lajos is. Bombardi nyilvánvaló tévedését még inkább alátámasztja, hogy könyvében önmagával is ellentmondásba keveredett, hiszen a kötet 111. oldalán Körmöcbánya leírása során előbbi állításával ellentétben a következőket írja:¹⁹ „*A bányavárosok közül Körmöcbánya a legrégebbi; ennek a városnak a rendkívül gazdag bányáiban több mint kilencszáz esztendeje bányásszák az aranyat és a többi értékes fémeket*”. Ha a körmöci bányászat 1718-ban – a könyv megjelenésekor – több mint 900 éves volt, akkor kezdete a Kr. u. 8. század végére (azaz a Bél

¹² Meißnische Land und Berg-Chronica (Dresden, 1589. 82. és 199. p.)

¹³ Forrás: Joannes Ladislaus Bartholomaeides: Memoriae Vngarorum qui in alma condam vniversitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt (Pesth, 1817.)

¹⁴ A brief account of some travels in divers parts of Europe (London, 1673.). A mű magyar nyelvű összefoglalását Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717. (Budapest 1891.) c. munkájában olvashatjuk. Az idézett mondatot innen emeltem ki (407. p.).

¹⁵ Thesaurus exoticorum: oder eine mit Außländischen Raritäten und Geschichten Wohlversehene Schatz-Kammer: ... nebst einer beschreibung von Ungarn (Hamburg, 1688. 91. p.)

¹⁶ Michael Bombardi: Topographia Magni Regni Hungariae 151. p. (Viennae, 1718.)

¹⁷ Bombardi (1683-1729) tiroli származású jezsuita szerzetes volt, aki matematikát tanított Linzben, filozófiát Bécsben és teológiát Grazban. Később a Linzi Collegium rektora volt. Forrás: J. C. Poggendorff: Biographisch-literarisches handwörterbuch zur Geschichte der Exacten Wissenschaften, Ersten Band (A-L), Leipzig 1863. 230. p.

¹⁸ Nova acta eruditorum, anno 1747 publicata (Lipsiae, 1747. 403. p.); Johann Baptist Piker: Topographia Magni Regni Hungariae (Vienna, 1750. 387. p.); Korabinsky János Mátyás: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn (1786. 660. p.); Der Schemnitzer Bezirk. In: Neues ungrisches Magazin (II. kötet, 1. füzet 1792. 9. p.); Vályi András: Magyar Országának Leírása (1799. III. k. 249. p.); Schwartner Márton: Statistik des Königreichs Ungern (Buda, 1809. I. kötet 245. p.); Kiszél Pál: De privilegiatus opificum contuberniis in Hungaria partibusque eidem adnexis (Pozsony, 1811. 32. p.); Handbuch der neuesten Geographie des Österreichischen Kaiserstaates (Wien, 1817. III. kötet 1338. p.); Csaplovics János: Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern (Wien, 1821. I. kötet 252. p.); Dóczy József: Európa tekintete (Bécs, 1830. IX. kötet, 48. p.); Benczúr Miklós: Selmeczbányának története. In: Honderú (1847. 16. sz. 317. p.); Kachelmann János: Geschichten der ungarischer Bergstädte und ihrer Umgebung (Schemnitz, 1853. I. kötet, 52. p.); Kachelmann János: Das Alter und die Schicksale des ungrischen, zunächst schemnitzer Bergbaues, nebst einer Erklärung der Eigennamen des Landes (Pozsony, 1870. 16. p.); stb.

¹⁹ Bombardi e közlését Bél Mátyás is idézte Körmöcbánya ismertetése során, így annak Tóth Péter általi magyar fordítására hagyatkozom (Bányavárosok a legkiválóbb királyok uralkodása alatt: Válogatás Bél Mátyás leírásaiból; 2004. 114. p. 4. sz. lábjegyzet).

Mátyás által idézett szövegben olvasható 770. év időszakára) tehető, nem pedig a Krisztus előtti korra.

A később kiadott könyvek köréből egyetlen művet, illetve szerzőt érdemes külön is megemlíteni: Johann Bernoullit, aki még régebbre tette a selmeci és körmöci bányászat kezdeteit: „Magyarországon a bányák Körmöcön aranyat, Selmeccen ezüstöt adnak. Művelésükről azt mondják, hogy 600-ban kezdődött”²⁰. Sajnos Ő sem közölte, hogy honnan, kitől szerezte ezt az értesülését.

A kérdés vizsgálatát lezárandó, még egy szerzőt kell megemlítenem: Theodor Haupt bányatanácsost, akinél az általa összeállított európai bányásztörténeti kronológiában²¹ a 8. század bányásztörténeti eseményeiről a következőket olvashatjuk:

„712 az Eisenerz-i (Ausztria, Stájerország) vasércbányászat kezdete

740 körül morva betelepülés a selmeci bányavidékre

752 az első lelbánya adományozása az Eyle-i (Írország) aranybánya-vidéken

753 a svédországi Sala-ban ólom- és ezüstbányákat művelnek, illetve a csehországi Příbram-ban is felfedezik az érclelőhelyeket

779 Hessen tartományban már művelik a Frankenberg-i aranybányákat...”

Bár Haupt nem vette át Albinus fentebb ismertetett kronologikus adatait²², de említést tett a selmeci bányavidékre történő morva betelepülésről, melynek időpontját közvetlenül a 745. év előtti időszakra helyezte.

Végül egy nagy ugrással három mai angol szerző munkájára²³ szeretném még felhívni az olvasó figyelmét, akik a következőket állítják:

„A Nyugatrómai Birodalom felbomlását követő időszakban bizonyítékok vannak arra, hogy egyes gót királyok megpróbálták ösztönözni a bányászatot. Theodoric osztrogót király 510 körül a dalmáciai vasércbányászat bővítésére törekedett, míg Itáliában, miután felfedezték az aranyat Bruttiumban, Athalaric király elrendelte a lelőhely azonnali kiaknázását (Cassiodorus Variarum 3.25-26; 9-3). A vizigótok és szvébek hispaniai bányászatára vonatkozó bizonyítékok hiányosak, de a bányászat valószínűleg itt is folytatódott. Néhány észak-afrikai bánya az 5. században a vandálok alatt is működött. Galliában a 6. század végén művelt Bretagne-i ónbányákban több Meroving érmét

fedeztek fel, míg a Központi-Masszívum és a Loire-völgy aranybányái a frankok alatt álltak művelés alatt. A Melle-ben lévő fontos ezüstbányák, amelyekből később a kitermelt fémek nagy részét a karoling pénzveréshez használták, a 7. században már termeltek, míg a szászországi Kremnitz és Schemnitz arany- és ezüstbányáiban a 9. század elején, Nagy Károly uralma alatt növelték és bővítették a termelést.”

A Harvard Egyetem kiadója által megjelentetett vaskos kötet szerzői ugyan tévesen Szászországba helyezik Körmöcbányát és Selmeccbányát, de ez a tévedésük semmit sem von le állításuk jelentőségéből, mely szerint az itteni ércbányászat már Nagy Károly uralma (768-814) idején is virágzott.

Ugyancsak brit, internetes forrásban²⁴ olvasható, hogy az Ibériai-félsziget 8. század első évtizedeiben végbement mór inváziójának volt következménye, hogy a század második felétől az ezüstbányászat más területeken, elsősorban Közép-Európában összpontosult. „Több nagy ezüstlelőhely felfedezése történt 750-1200 között, a legfontosabbak: Selmeccbánya, Rammeisberg, Goslar”.

Kachelmann János elmélete Selmeccbánya eredetéről

Nyissunk egy újabb fejezetet és vizsgáljuk meg Kachelmann János fejtegetéseit²⁵. Neki köszönhetjük ugyanis Selmeccbánya másik eredetmondáját, amely Fejes Béla²⁶ interpretálásában a következőképpen foglatható össze:

„... regeszerű ... Kachelmann János elmélete is, mely szerint Selmeccbányát a Krisztus után következő első évszázadban a kvádok királya, Vannius alapította, és a várost eredetileg Vania-nak hítták. Ez a város aztán nevét és germán jellegét ezer éven át fenntartotta, s még a XIII. század végén az utolsó Árpádok alatt is ezt a nevet²⁷ viselte.” Kachelmann elmélete szerint tehát a morvák 745-ben nem a város alapítói voltak, hanem csupán fejlesztették a már régóta létező Vania városát és annak bányászatát²⁸.

Kachelmann Claudius Ptolemaeus Kr. u. 150. körül befejezett Geographia c. művének azon állításából²⁹ indult ki, hogy „...a Hercynia erdő alatt vannak a kvádok, akik alatt van a vasérc meg a Lúna-erdő, amely

²⁰ Johann Bernoulli's Archiv zur Neuern Geschichte, Geographie, Natur- und Menschenkenntniss (Leipzig, 1785. I. kötet, 261. p.).

²¹ Bausteine zur Philosophie der Geschichte des Bergbaues (Leipzig, 1866. 37-76. p.).

²² Megjegyzem, hogy Albinusnak volt követője is, hiszen az Ő kronológiáját vette át és egészítette ki Matthes Wille az 1684-ben és 1686-ban Jénában megjelent „De Salis Origine, Ejusque Incremento, Accremento et Decremento. Tractatus Philosophicus. Das ist. Von des Saltzes und seiner Quellen Ursprunge ...” c. kötetének IX. fejezetében.

²³ Glen Warren Bowersock, Peter Brown, Oleg Grabar: Late Antiquity: A Guide to the Postclassical World (Cambridge, 1999. 580. p.).

²⁴ The History of Silver: Online Encyclopedia of Silver Marks, Hallmarks & Makers' Marks (<http://www.925-1000.com/silverhistory.html>)

²⁵ Johann Kachelmann: Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung: bis zum Jahre 1000. (Schemnitz, 1853.)

²⁶ Fejes Béla: Selmeccbánya története. In: Selmeccbányaiak emlékkönyve (Budapest, 1936. 8. p.)

²⁷ Fejes itt arra utal, hogy Kachelmann szerint a Vania név élt tovább a későbbi oklevelekből ismert Vana, majd Bana formában.

²⁸ Kachelmann i. m. 15-16. p.

²⁹ Ptolemaeus műve nagyon sok kiadásban megjelent. Az idézett szövegrész latinul a Liber Secundus, Cap. X. Magnae Germaniae c. fejezetében olvasható, pl. az 1508. évi kiadásban.

alatt a bójok nagy népe lakik egészen a Dunáig...”.

A Ptolemaeus által „Hercynia erdő”-nek nevezett térség a történészek többségének véleménye szerint a Fekete-erdőtől egészen a Kárpátokig terjedő sűrű erdőség volt. A kvádok e terület „alatt”, a Morva folyótól keletre, a Dunától meg a Cserhát-hegységtől északra, egészen a Vág és a Garam folyók felső folyásának vidékéig terjedően éltek.

Kachelmann elméletének következő sarokpontja, hogy a Ptolemaeus által említett vasércet – amely a nemesércet előfutáraként a felszínen található „vaskalap”³⁰ formájában fordult elő – Selmezbánya környékén, nevezetesen Hodrusbányán (is) fejtették, sőt a kvádok földjén arany-, ezüst- és rézbányák is voltak, de a rómaiak kapzsisága miatt ezeket titkolták (rejtették).

A felszínen található vaskalappal kapcsolatban Kachelmann olyan régi bányász közmondásokat idéz, mint „eiser'n Hut thut gut” (a vaskalap jól működik) vagy „ist selten ein Bergwerk gut, das nicht hat ein eiser'n Hut” (ritkán jó az a bánya, amely nem rendelkezik vaskalappal). A vaskalap természetét Kacsokovics Lajos³¹ foglalta össze közérthetően:

„Némely erek ... mindjárt a szívföld alatt kezdenek nemesedni, s az ércek mindjárt a fű alatt fekszenek. Mások ellenben csak bizonyos mélységben ércek (erzhaltig), a szabadon egyedül üres kvarccal ... köz-agyaggal ... harapoznak ki, gyakran kövecses mágnes vasával is. Ez utolsó gyakran történik, s innen eredt ama régi bányász közmondás: „nem jó bányamű, ha nincs vaskalapja” ...”.

Kachelmann állításait a már idézett Ptolemaeuson kívül Tacitus, Timon és Gebhardi³² műveire alapozta, de kétségtelen, hogy rajtuk kívül is több korabeli szerző³³ szintén ókori eredetűnek tartotta Selmezbánya, Körmöc- és Besztercebánya vidékének bányászatát. A felsoroltak közül a szintén ókori szerző Tacitus munkáját tartom érdemesnek külön is idézni, mert az általa közölték jól kiegészítik a Ptolemaeus által írtakat:

„(43.) ... a markomannok és quadok hátában a marsignusok, cotinusok, osusok, burusok zárják le a sort. Közülük ... a cotinusokra a gall ... nyelv bizonyít-

ja rá, hogy nem germánok, valamint az, hogy eltűrik az adót. Az adók egy részét a szarmaták, más részét a quadok róják ki rájuk, mint idegenekre; a cotinusok, hogy még több okuk legyen a szégyenkezésre, vasat is bányásznak.” A „Hercynia erdő” legszélső vidékein élő cotinusok (vagy gothinok) népe tehát Tacitus szerint a kvádok adófizetőjeként vasércbányászattal foglalkozott és adóját vasérc formájában rotta le.

Mindezt Marcali Henrik³⁴ is kellően bizonyítottnak tekintette és a következőképpen foglalta össze:

„A Garam felső folyása mentén ásták a vasat Selmezb- és Körmöczbánya vidékén a kelta gothinok. A gothinokat Tacitus említi először s ... azt is tudja róluk, hogy vasbányászatot űznek, s e szerint Felső-Magyarország ércben gazdag hegyeinek ők voltak az első bányászai.”

Kachelmann teóriáját Lipold Márk Vince³⁵ is elfogadhatónak tartotta:

„... a Hodrusi telérek közül néhány telér, különösen az Eisenbacher és a Hodritscher völgyek közötti gerincen lévő, a felszínen un. 'vaskalap'-ot alkottak, és ezek a könnyen felfedezhető vaskövek voltak minden valószínűség szerint az ősi bányászat által művelt vasbányák. Könnyű megérteni, hogy a vaskövek kitermelése, amint egyre mélyebben behatoltak a föld felszín alá, vezetett a nemesfémek felfedezéséhez, amelyek ezeknek a területeknek a jellemzői, és valószínűleg először terméssarany és -ezüst formájában jelentek meg, végül pedig az ezüstércek felfedezését eredményezték. A selmeci körzet bányászatának bölcsője tehát a hodrusi régió lehetett, ahonnan először terjedhetett át a selmec-környéki hegyekre, majd tovább a Selmezbánya völgyébe.”

Mindehhez csak annyit érdemes még hozzáfűzni, hogy már Georgius Agricola szerint is „a legrégebbi ismert arany-, ezüst- és rézbányák a Kárpátokban voltak, a germánok, dákok és szarmaták földjén...”³⁶.

Egy kis rendhagyó kronológia

Helyezzük el az eddig olvasottakat a történelem ismert eseményei közé.

I. e. 10. körül – A germán kvádok törzse a Majna folyó

³⁰ Az érceléretek felszínre kibúvó rozsdabarna oxidált fedőközetét volt szokás „vaskalap”-nak nevezni, amely túlnyomórészt barna vasköve (limonit) mállott vaskovandot (pirit) tartalmazott. Forrás: Liszkay Gusztáv: Bányatan (Selmezb, 1878. 13-14. p.)

³¹ Kacsokovics Lajos: Az Alsó-magyarországi ércművelésről. A Tudományos Gyűjtemény 1831-32. évfolyamaiban 5 részben megjelent tanulmányt az Érc- és Ásványbányászati Múzeum adta ki egy kötetben (Rudabánya, 2005.). Az idézet helye: 31. p.

³² Lásd: Publius Cornelius Tacitus összes művei: Germania, 43. (Budapest 1980.), Timon Sámuel: Imago antiquae et novae Hungariae (Cassovia, 1733. 108-110. p.), Ludwig Albrecht Gebhardi: Geschichte des Reichs Hungarn (Pest, 1802. I. kötet, 88-89. p.).

³³ Például: Wolfgang Lazius: De Gentium Aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquijs (Basileae, 1557. 755-756. p.); Stanislaus Sarnicius: Annales, sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litanorum libri octo (Cracoviae, 1587. 100.p.); Johannes Długoss (seu Longini): Historiae Polonicae libri XIII. (Leipzig, 1712. Liber III. 929. p.);

³⁴ Marcali Henrik: Nagy képes világtörténet (Budapest, 1898-1905. IV. kötet, IX. fejezet)

³⁵ Lásd: Lipold Márk Vince i. m. 354. p.

³⁶ A fordítás a „De veteribus et novis metallis” német nyelvű kiadásának felhasználásával készült: Georg Agricola's Minerologische Schriften (Freiberg, 1812. IV. rész, 22. p.).

³⁷ A Római Birodalom a Balti-tengerig vezető Borostyánút forgalmának kézben tartása érdekében hozta létre Pannonia Superior provinciát I. e. 35-14., majd I. u. 46-49. között uralmát egészen a Dunáig kiterjesztve Pannonia Inferior provinciát is. I. e. 15-ben pedig első sorban az ott termelt vasérc gazdasági jelentősége miatt a birodalomba beolvasztotta a nagyrészt a mai Ausztria területén lévő Noricum Királyságot is és megszervezte Noricum provinciát.

környékéről a Morva, Vág és Garam folyók vidékére költözik és elüzi vagy leigazza az addig ott élő kelta törzseket, közöttük a vasércbányászatot folytató cotinusok népét. A kvádok által elfoglalt terület tehát nyugatról a Római Birodalom Noricum, délről pedig Pannonia provinciáival határos³⁷. I. u. 19-ben Vannius megalapítja a Római Birodalommal sokáig jó kapcsolatokat ápoló Kvád Királyságot. Ptolemaeus szerint a kvádok hét várost alapítanak, ezek egyikének vélte Kachelmann Vania néven a mai Selmebányát, ahol szintén vasércet fejtettek³⁸.

166. – A Balti-tenger vidékéről beözönlő gótok a római határok felé szorítják a kvádokat, cotinusokat és egyéb törzseket, akik Pannóniára támadnak. A békés egymás mellett élés kora ezzel véget ér, és megkezdődik az ún. markomann háborúk időszaka. A hadszíntér a pannóniai provinciákból fokozatosan a kvádok és cotinusok szállásterületére helyeződik át. Marcus Aurelius császár seregeivel átkel a Dunán, és a 172-173 közötti telet a Garam melletti katonai táborban tölti³⁹. 179-ben a római légiók győzelmet aratnak a kvádok felett, és egy ideig Laugariciót (a mai Trencsén) is megszállva tartják. A kvád betörések Pannonia területére azonban az ezt követő két évszázadban is rendszeresek maradnak.
4. század vége – A népvándorlás hullámként a Kárpát-medence területét megszállják a hunok, melynek eredményeképpen a kvád állam felörlődik és Pannonia római korszaka is véget ér.
568. – Az ázsiai eredetű avarok megszállják és a több mint kétszáz évig (796-ig) fennálló Kaganátus uralma alatt egyesítik a Kárpát-medence népeit.
7. század – A Morva folyó vidékén szláv törzsek – a nevüket a folyóról nyerő morvák – telepednek le. A század végétől az Avar Kaganátus fennhatósága alatt élnek, majd 796-tól a Frank Birodalom hűbéreseivé válnak.
8. század – Katasztrófális szárazság sújtja az Avar Birodalom területeit. A gazdasági nehézségek belső hatalmi harcokat eredményeznek, a kagán hatalma meggyengül. 788-ban Nagy Károly frank seregei megtámadják az Avar Birodalmat. 796-ban az avar kagán meghódol a frankok előtt és az Avar Birodalom széthullik, de területéből csak a volt Panno-

nia területe kerül frank fennhatóság alá. A Kaganátus szétesését követően jön létre a Morva Fejedelemség, melynek egyik központja a mai Nyitra, és területe Selmebánya vidékére is kiterjed.

892. – A honfoglaló magyar seregek elfoglalják az egész Felvidéket, majd 902-re meghódítják a Morva Fejedelemség területeit is.
- 906-936 között – A kalandozó magyar seregek többször végigdúlják Szászországot, Tübingiát, Bajorországot és más német tartományokat, ahonnan nem csak kincseket, hanem foglyokat – többek között bányászokat – zsákmányolnak, akiket azután a bányákban dolgoztatnak⁴⁰.
953. – A magyar seregek Csehországban elfoglalják Zdier és Csaszlau vidékét, és ott tíz éven át bányákat művelnek. Amikor kivonulnak innen, sok bányamunkás települ át velük Selmebányára, Körmöcbányára és vidékére⁴¹.
969. – A Duna-deltában lévő Perejaszlavecben a kereskedők magyar ezüstöt is kínálnak eladásra⁴².
970. körül – Géza fejedelem uralkodásának kezdetén nyári szálláshelyét a Selmebánya közelében található Devicsére helyezi⁴³, majd új állandó székhelyül a Duna partján a Garam torkolatával szemközt álló volt római katonai táborhelyet, Esztergomot jelöli ki.
- 1004 körül – A Goslar városa melletti Rammelsberg-hegy bányatelepein dühöngő pestisjárvány az arany-, ezüst- és rézbányák termelésének kényszerű beszüntetésével jár. A bányamunkások egy része a járvány és az éhínség elől Magyarországra vándorol, és Körmöcbánya vidékén telepedik le.⁴⁴

Összegzés

Előrebocsátom, hogy az alább olvasható következtetésem kiindulópontja az, hogy nem vonom kétségbe az általam idézett szerzők állításait. Bizonyítani ugyan semmivel sem lehet állításaik helyességét – hiszen nem ismerünk olyan levéltári forrásokat, amelyek azokat alátámasztják, és a régészeti feltárások eddigi leletei sem bizonyítják azt –, de abból indulok ki, hogy az általuk közölt adatok egyértelmű módon nem is cáfolhatók.

Ami Selmebánya monda szerinti elnevezésének eredetét illeti, joggal következtethetünk arra, hogy a

³⁸ Ez az ún. késői vaskor időszaka Közép-Európában.

³⁹ A Garam-menti táborban írta meg Elmékedéseinek első könyvét, melyet a következő szavakkal fejezett be: „Írtam a kvádok földjén, a Garam mentén”.

⁴⁰ Forrás: Kulcsár Péter: A németiség a középkori Magyarországon / Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica tom. 11. fasc. I. 2006-2007. 75-111 p.

⁴¹ Forrás: Bohuslav Balbinus: Epitome historica rerum Bohemicarum (Pragae, 1677. II. könyv 5. fejezet 63. p.), Kachelmann i. m. (1853. I. kötet 68. p.).

⁴² Forrás: Nyesztor-krónika 1117. (Повесть временных лет I-II. 1950. I. 48, 246 p.) és Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai (Budapest, 1916. 50. p.)

⁴³ Devicsé gazdasági-stratégiai jelentőségét éppen az adta, hogy „a legkorábbi ezüstásó hely, a „Bányának” nevezett Selmebánya közelében feküdt”. (Magyarország története tíz kötetben. Budapest, 1984. I/1. kötet 741. p.)

⁴⁴ Forrás: Rudolf Leopold Honemann: Altenthümer des Harzes (1827. § 38.) és Eduard Crusius: Geschichte Goslars (1843. 4., 26. és 329. p.)

pásztor „Sebenitz” (mások szerint „Sebenic” vagy „Sebnicz”) neve csak a város tatárjárást követően meghonosodott elnevezésével⁴⁵ állhat összefüggésben. Ebből következően a város eredetmondája is csak a tatárjárás után alakulhatott ki, de a 16. század közepén már nem csak Selmecebányán ismerték, hanem a város, sőt az ország határain kívül is.

Selmecebánya és Körmöcbánya nemesérc-bányászatának 8. századi eredetét már a bányászati szaktudományok és a bányásztörténet legelső interpretálói is kész tényként fogadták el. Abból, hogy az első erre vonatkozó tudósításokat külföldi szerzők külföldön

megjelent kötetekben találjuk, az a következtetés is levonható, hogy mindez a bányavárosok, sőt az ország határain túl is ismert és elfogadott volt. Ezek a források nemcsak datálták Selmecebánya és Körmöcbánya bányászatának kezdeteit a 8. század közepére, illetve második felére, hanem azt is egyértelművé tették, hogy az itteni bányászatot tekintették a középkori nemesérc-bányászat legrégebbi ismert szintereinek.⁴⁶

Bízom abban, hogy munkám felkeltheti nemcsak a Selmecebányát szerető laikusok, hanem a szakemberek érdeklődését és esetleg újabb ösztönzést ad a környék bányásztörténetének további kutatásához.

DR. IZSÓ ISTVÁN bányamérnök, jogász, volt bányakapitány. Jelenleg a Mátrai Erőmű Zrt. Bányászati Biztonságtechnikai Osztályának munkatársa. Szabadidejében bányászat- és bányajog-történeti kutatásokkal foglalkozik, e témakörben számos publikációja jelent meg nyomtatásban.

(Jelen cikk a Bányásztörténeti Közlemények 2018. évi 1-2. számában /Rudabánya/ megjelent tanulmány másodközlése)

⁴⁵ A különböző későbbi szerzők egyébként leggyakrabban a várost a nyomtatásban megjelent latin nyelvű forrásokban Sennicium vagy Schemnicium, a német, angol és francia nyelvű kiadványokban Schemnitz, míg a magyar nyelvű nyomtatványokban: Selmetz-, Selmece- vagy Selmecebánya néven említették.

⁴⁶ Megjegyzés: leszámítva nyilván azokat a kora-középkorban is művelt bányákat, melyekben a bányaművelés már a római korban vagy még régebben megkezdődött.

Azerbajdzsánban átadták a Déli Gázfolyosó első szakaszát

Május 29-én ünnepélyes keretek közt, az azeri elnök részvételével megkezdődött a gázszállítás az azerbajdzsáni Sangachal szénhidrogén terminálról a Déli Gázfolyosó (Southern Gas Corridor) kezdeti szakaszán. Ez az első vezetékrendszer, ami közvetlenül a Kaszpi-tengerről, Oroszország megkerülésével szállít majd gázt Európába. A vezeték átadását hosszas munka előzte meg, ugyanis a gázt adó Shah Deniz mezőből való kitermelésről 1996-ban született meg az első szerződés.

A Déli Gázfolyosó négy elemből áll: az azeri Shah Deniz gázmező, a Dél-Kaukázusi Gázvezeték, valamint a TANAP (Trans Anatolian Pipeline) és a TAP (Trans Adriatic Pipeline) vezetékek. A TANAP vezeték ünnepélyes átadására június 12-én kerül sor a törökországi Eskishekirben, az Olaszorszáig nyúló TAP vezeték üzeme pedig várhatóan 2020 márciusában indul.

Sandra Oudkirk, az amerikai State Department energetikai képviselője Trump elnök támogatásáról biztosította a projektet.

(*euractiv.com, 2018. május 29.*)

Átadták Törökországban a TANAP gázvezetékét

Törökország és Azerbajdzsán ünnepélyes keretek között felavatta a 31 milliárd m³ éves kapacitású TANAP (Trans Anatolian Pipeline) gázvezeték első szállítási szakaszát a törökországi Eskishekirben. Az ünnepségen részt vett Recep Tayyip Erdogan török, és İlham Alijev azeri elnök, valamint Alexander Vucic szerb, és Petro Poroshenko ukrán elnökök.

A vezeték a tervezett költségvetés alatt, és határidő előtt készült el.

A Déli Gázfolyosó, mely egy régóta húzódozó EU-s projekt a gázforrások diverzifikálására és az azeri gáz Európába szállítására, következő fázisa a TAP vezeték megépítése lesz, mely Görögországtól húzódná Olaszorszáig. (*naturalgasworld.com, 2018. június 13.*)

Kölcsön a TAP (Trans-Adriatic Pipeline) megépítéséhez

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD) igazgatótanácsa július 4-én 500 millió eurós kölcsönt hagyott jóvá az Adria-gázvezeték (Trans-Adriatic Pipeline, TAP) megépítéséhez. Az Európai Unió és az Energiaközösség számára is kulcsfontosságú projekt 878 km hosszú gázvezeték megépítését célozza a görög-török határtól Albánián és az Adriai-tengeren keresztül Dél-Olaszorszáig.

A TAP a déli gázfolyosó megvalósításának utolsó szakasza, és megépítésével lehetővé válik a földgáz szállítása a Kaszpi-tengeri térségből Európába. A mintegy 10 milliárd köbméter éves kapacitással (ami nagyjából 7 milliárd európai háztartás energiafogyasztásának felel meg) a gázvezeték jelentősen hozzájárul Európa energia-ellátásának diverzifikálásához. A gázvezeték üzembe helyezése 2020-ra várható.

A projekt összköltségvetése 4,5 milliárd euró. Az ERBD az idei év során már megítélt a projekt számára egy 1,5 milliárd eurós hitelösszeget, és a francia, német, valamint olasz exporthitel-ügynökségek is vizsgálják a TAP támogatásának lehetőségét.

(*ebrd.com, 2018. július 4.*)

Kőrösi Tamás